

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - 100

Mağlubiyyət xəbərləri qanadlı quş kimi özünü “Prezident Kryuger” gəmisinə yetirirdi. Son günlər qərargahdan kənara çıxmaq istəməyən general Denstervil acıqlı, kinli və pərişan idi. Sanki üzünə, gözüne zillənmiş baxışların qınağı altında əzilir, hərbi şərəf və qüruru tapdanır, general içindəki yanğını kimsəyə bildirmədən qəhr olurdu.

Polkovnik Keyvort generalın arxasınca gəzir, təskinlik üçün söz axtarır, çaş-baş halda susurdu. Axı hansı söz döyüş meydanında məğlub olan, əsgər şərəfi tapdanan generalı sakitləşdirə, yenidən qələbəyə ruhlandırma bilirdi?

Denstervil başındakı papağı çıxardı, kreslonun üstünə atdı və dişlərini qıcayaraq bağırırdı:

- Bütün günahlar ermənilərdədi. Onlar qorxaq və acizdirlər. Onlar döyüşmədilər, fərarilik etdilər.

Keyvort da onun dediyini təsdiqlədi:

- “Sentrokaspi”nin hərbi şurası da çox bacarıqsızdır. Onlar Bakının müdafiəsini təşkil edə bilməyiblər.

Yazıçı Güllü Məmmədova

lər. Zəif bir işığın sönməsini istəmirdilər. Buna görə də, Bakı hökuməti ingilislər qarşısında şərt qoydu:

- Bakıda yaşayan əhalinin evakuasiyasından sonra və ancaq bizim əsgərlərimizlə birlikdə şəhəri tərk etməyə icazə verə bilərik.

General bu şərtəndən narazı qalsa da, gözlədi...

10 sentyabr 1918-ci il
Qafqaz İslam Ordusunun Qobuda yerləşmiş qərargahı

Gündüzdən başlayan müşavirə hələ də davam edir. Bakıya son döyüşün, son hücumun planı hazırlanır.

Müzakirə başlamamışdan əvvəl Nuri paşa dedi:

- Aylarla apardığımız mübarizənin, qanlı savaşların son mərhələsinə çatmışıq. Göyçayda savaşa başlayanda, orduda dəyişiklik etdik. Şimal və Cənub qrupları yaradıldı. 15-ci piyada fırqəsinin yardımı gəlməsi ilə yeni dəyişikliyə ehtiyac vardır. Belə hesab edirəm ki, Şərq cəbhəsi komandanlığı ilə ona tabe olan Şimal qrupu ləğv edilsin. Döyüşdə iki fırqə iştirak edəcəkdir: 5-ci Qafqaz piyada fırqəsi. Bu fırqəyə Mürsəl paşa komandanlıq edəcəkdir. Müharibənin əsas ağırlığı da bu fırqənin üzərində olacaqdır.

edirik.

- Buyurun, - Nuri Paşa səbirsiz dedi.

- Biz ilk əvvəl hücumla qumbara və süngü döyüşü ilə başlamalıyıq. Süngü döyüşü sınaq bir plandır. Gecəyarısı hücum zamanı düşməni çaşdır, güllə atmağa belə fürsət tapa bilmir. Hissə komandirlərinin bəzisinin də fikri belədir ki, düşməni hər tərəfdən şəhərə doğru sıxışdırmaq və burda məhv etmək.

- Yox. Yox, bu fikirlə razı deyiləm. Bilirsənmi, onda nə baş verər? Şəhər xarabalığa çevrilər, insanlara ciddi ziyan dəyər. Ən başlıcası isə, şəhəri yanğınlar bürüyər. Yalnız atılmış top neft çənlərinə, buruqlara düşsə, görün nələr olar? Halbuki mən həm şəhərə, həm də insanlara ziyan dəyməsini istəmirəm.

Ortalığa ağır bir sükut çökdü. Nuri paşa dedi:

- Amma süngü döyüşü ağılabandı.

Xəlil paşa cavab vermədi. Nuri paşa üzünü ona tutdu:

- Bu fikri bəyəndinizmi, komandanım?

- Fikrimi sonra bildirərəm. Səbr edin, tələsməyin.

...Xəlil paşa hərbiyə olduğu illər ərzində döyüşqabağı zəhnini,

də yüzlərlə şəhid vermişlər. Bu torpağın hər qarışına türklərin və azərbaycanlıların qanı axıb. Onlar vətən yolunda canlarından keçmişlər. İndi bu həlledici məqamda erməni zülmündən yetərincə əzab, işgəncə çəkmiş bu xalqın boğazına bir də alman kəndirini mi keçirəcəyik? Sizin iştahınız qılncından da itidir. Məni bağışla, cənab Parakuin. Mən əzab çəkmiş bu millətə bir də bu pisliliy edə bilmərəm. Biz 15-ci fırqəni fon Kresslə şərtlər əsasında Tiflis dəmiryolu ilə Azərbaycana gətirdik. Amma sizin alman alayının bu torpağa addım atmasını əngəlləyəcəyəm...

Xəlil paşa iki gün döyüş mövqelərini Nuri paşa və general Şixlinski ilə gəzdirdi. Əsgərlərlə görüşdü, söhbət etdi, onların döyüş əhval-ruhiyyəsini yüksəltdi. Hər əsgərə bir komandan kimi yox, bir ata qayğısı ilə yanaşdı. Anadoludan gəlmiş bu əsgərlər uzun və məşəqqətli döyüş yolu keçmişdilər. Özlərindən qat-qat üstün olan bir düşməni məğlub etmişdilər. Bu əsgərlər hər cür qayğıya, etimada və sevgiyə layiq idi. Onlar Xəlil paşa üçün vətənin əmanətiydi. Gözləri şövlə parıldayan, qəlbləri atəş kimi alovlanan, türk əsgərinin adı, şərəfi, bayrağı

“Qan içində işıq” (Tarixi sənədli romandan bir parça)

Denstervil qızdırmalı adamlar kimi öz-özünə söylədi:

- Bakını tərk etmək lazımdır. Biz getməliyik. Biz türklərlə bacarmadıq. Keyvort, başa düşürsən? Biz Nuri paşaya, Xəlil paşaya uduzduq.

General birdən susdu, sonra da Keyvortdan soruşdu:

- Görəsən, Nuri paşanın neçə yaşı var?

- İyirmi doqquz,- Keyvort tələsik cavab verdi.

- Hər halda, zarafat eləmirsən, polkovnik.

- Xeyr, xeyr.

Generalın gözləri iriləndi, bu gözlərdə paxıllıq, həsəd hissi bir-birinə qarışdı. General bir müddət nə deyəcəyini bilmədi. Lakin içində elə bir zəlzələ vardı ki, bu səsiz zəlzələ onun içində hər nə varsa dağıdır, yandırır, külünü çıxarırdı.

Keyvort sanki bu anlarda generalın göynəməkdə olan yarasına düşməni kimi toxundu:

- Nuri paşa və Ənvər paşa Xəlil paşanın qardaşı oğullarıdır. Ənvər paşa isə Nuri paşanın qardaşıdır.

- Bu məğlubiyyətin niyə baş verdiyini başa düşdüm, Keyvort. Bu üçlük bizə qarşıdır. Bizi məhv etməyə çalışırlar. Biz tezliklə burdan getməliyik. Bir yığıncaq keçirməli və qərarımızı bildirməliyik. Mən ingilis əsgərini ermənilərin istəklərinə qurban verə bilmərəm.

Səhəri gün keçirilən yığıncaqda general Denstervil üzünü “Sentrokaspi” rəhbərlərinə tutaraq dedi:

- Yer üzündə heç bir qüvvə Bakını türklərdən qoruya bilməz. Şəhərin müdafiəsinin davam etdirilməsi, təslim gününü uzatmaqdan başqa bir şeyə yaramır. İndiyə qədər yalnız ingilis əsgərləri döyüşdü. Mənim əsgərlərimin qəhrəmancasına döyüşməsinə baxmayaraq, türklər hər hücumda qalib gəldilər. Yerli hərbi birliklər bizimkilərə kömək etmədi.

Mən adamlarıma boş yerə həlak olmasına razı ola bilmərəm. Biz türklərə qarşı vuruşmaq üçün sizin əsgərlərinizə köməyə gəlmişdik. Ancaq sizin əsgərlərinizin yerinə biz vuruşuruq.

Sizlərə - Bakının təslim edilməsi barədə danışıqlara başlamaq üçün türklərə bir nümayəndə göndərməyi tövsiyə edirəm. Qadın və uşaqların şəhərdən çıxarılmasına imkan verəcək uyğun şərtlərin əldə edilməsi sizin üçün çətin olmayacaq. Sizlər bununla da türklərin şəhəri silah gücünə ələ keçirməsindənə, hadisələrin gedişinə daha yaxşı istiqamət verə bilərsiniz.

Denstervilin söylədikləri “Sentrokaspi” rəhbərlərini qəzəbləndirdi. Eyni zamanda qorxuya saldı. İngilis hərbi qüvvələri ilə eser, menşevik və daşnak qüvvələri öz-özünü daha təhlükəsiz hiss edirdi-

İkinci fırqə 15-ci Qafqaz piyada fırqəsi. Bu fırqənin komandanı yarıbay Süleyman İzzət bəydir. Cənub qrupu hərbi birliklərinin də yaradılmasını düşünürəm. Bu qrupa albay Cəmil Cahid bəy komandanlıq edəcəkdir. Azərbaycanlılardan yaradılan hərbi birlik isə yarıbay Həlim Pərtəv bəyin komandanlıq altında olacaqdır.

Xəlil paşa, Nuri paşa, general Şixlinski, Almanıyanın Tiflisdəki nümayəndəsi Parakuin, alman zabıtları, komandirlər planın hazırlanmasına öz təkliflərini verirlər.

Miralay Parakuin deyir:

- Böyük müharibənin təcrübəsindən bilirəm ki, düşmənin mövqeyi səhra topu ilə əzilməyə oraya süngü döyüşü ilə həmlə etmək olmaz. Buna görə də, əvvəlcə düşməni əsgərlərini darmadağın etmək, sonra hücumla keçək.

Nuri paşa düşündü, xəritəyə göz yetirdi və miralaya sərt halda dedi:

- Bu təklifi bəyənmədim. Kifayət qədər top mərmisi yoxdur. Ona görə də, bu döyüş planı məğlubiyyətə aparar.

- Sizin fikriniz necədi, yarıbay Bəsrə bəy?

Yarıbay Bəsrə bəy xəritəyə nəzər saldı və çəkinən halda astadan dedi:

- Mənim fikrimlə minbaşı Nazim bəy, minbaşı Səffət bəy, Təvfiq bəy də razıdır. Yəni biz eyni fikirdəyik və bunu uğurlu hesab

hissini, düşüncəsini planın hazırlanmasına səfərbər edərdi. Qərargahında tənha qalar, saatlarla xəritənin önündə dayanar, düşündü. Düşmənin istifadə edəcəyi ən kiçik səhvi belə diqqətdən qaçırmamağa çalışdı. Bəlkə elə bu səbəbdən də, Kut-əl-Ammaredə ingilisləri ağır məğlubiyyətə uğratmışdı...

Ənvər paşa kimi Xəlil paşa da Bakının azad olunmasını bütün qəlbi, canı ilə istəyirdi. Bu torpağın taleyi türk torpağının taleyi kimi idi. Doğu vilayətlərində də müharibə gedirdi. Onun kimi Kazım Qarabəkir paşa da türk qanına susamış erməniləri məğlub edərək, Gümrüyə qədər qovmuşdu. Naxçıvanı daşnaklardan təmizləmişdi.

Burda düşməni daha çox, daha qüvvətli, güclü idi. Bakı neftinə göz dikmiş bu düşməni yağlı tikəni qamarlamaq istəyən canavar sürüsündən başqa bir şey deyildi. İngilis, rus, erməni, alman...

Dərin düşüncələr içində olan Xəlil paşanın sifətindəki sərtlik dəyişdi. Dolu, yaraşıqlı çöhrəsi kinayəli bir gülüşlə işıqlandı. Onun almanlara yazığı gəldi: “Bu sadəlövh almanlar kiminlə iş gördüklərini hələ anlamamışlar. Ordunun qərargah rəisi Parakuin... Sən Xəlil paşanın mülayim davranışına aldanma. Bu bir. İkinci alman alayının Bakının işğalında iştirak edəcəyi vədinə də inanma. Türklər Bakıya qədər gedən döyüşlər-

üçün canından keçməyə hazır olan bu dəliqanlıların hər biri onun üçün əziz idi. Xəlil paşa sanki onların səssiz baxışlarından oxuyurdu: “Komandanım, elə bir döyüş planı hazırlayın ki, düşməni məğlub edə bilək. Həm də bizi qoruyun. Çünki biz vətənə lazımiq”.

Xəlil paşanın səmimiyyətinə, qayğısından ruhlanmış əsgərlər heyranlıqla komandana baxır, gözlərində bir ehtiram, bir sevgi alovu şölənlirdi:

- Demək adını eşidib, üzünü görmədiyimiz komandan beləymiş...

- Əynindəki paşa uniforması olmasaydı, mən onu sıradan bir əsgərə bənzəyərdim.

- Bizimlə bir masa arxasında oturdu, çörək kəsdi, əfəndim...

- Belə komandanın yolunda ölümə də gedərəm...

...Xəlil paşa döyüş mövqelərinə yavəri Səlahəddin bəylə təkrar baş çəkdi. Müşahidə durbini ilə qarşıdakı yüksəklikdə mövqe tutmuş düşməni cəbhəyə diqqətlə baxdı. Türk ordusu ilə düşməni ordusu yüksəkliklərdə üz-üzəydi. Qarşı tərəfdə yaxşı yerləşdirilmiş topların lülələri də aydınca seçilirdi və bunlar çox idi. Aşağıda yüksəkliklərin arası ilə dəmiryolu xətti keçirdi. Xəlil paşa düşündü. Sonra yavəri ilə qərargaha tələsdi.

(Ardı var)